

Б. М. КНЯЗЕВСЬКИЙ

ДО ПИТАННЯ ПРО ФІЛОСОФСЬКУ ЛЕКСИКУ
ДРАМИ «ГАМЛЕТ» В. ШЕКСПІРА
("Nature")

I. У складі філософської лексики та фразеології «Гамлета» — одному з найвидатніших витворів філософської думки епохи Відродження — слово "nature" займає значне місце. За частотою вживання і важливістю філософського смислу воно не може зрівнятися з жодним іншим словом цього твору. Окремі зарубіжні і вітчизняні шекспірознавці зробили деякі спостереження над використанням його в тому чи іншому філософському значенні. Деяку роль в цьому відношенні зіграла так звана «беконівська теорія», а також текстуальне вивчення творів Шекспіра та «Нарисів» Монтеня і ряд літературознавчих праць про філософські погляди Шекспіра на природу. Однак досі немає спеціальних досліджень слова "nature" в «Гамлеті». Ця стаття є спробою намітити шлях лексичного аналізу слова "nature" як «терміну» філософії, моралі, психології та естетики.

Епоха Відродження була переломовою щодо змін у розвитку і виникненні нових значень слова "nature" і використання його в різних творах філософського характеру. Адже саме в цю епоху природа була заново відкрита і поняття природи, поставлене в центрі нової філософії, по-новому сприймалось та осмислювалось. Не тільки наука і філософія, але й релігія, література та мистецтво того часу широко використовували слово „nature" як «нормативний термін», вкладаючи в нього різноманітний зміст, активізуючи різноманітні значення, які інколи заперечували один одного або співпадали частково чи повністю¹.

Як видно, вивчення слова "nature" викликає великий інтерес та є важливою і актуальною проблемою радянського шекспірознавства. Аналіз розкриє використання слова "nature" в складі філософської лексики драми «Гамлет», допоможе краще зрозуміти погляди Шекспіра на природу та в'яснити філософський зміст твору в цілому.

II. При визначенні слова "nature" в першу чергу приходять на думку значення «навколишня природа», «рослинний світ»². Проте в такому значенні це слово в «Гамлеті» не зустрічається ні разу. Та й самі описи і картини природи в цьому творі дуже скупі:

¹ Н. Найдн. The Counter-Renaissance. New York, 1950, p. 462.

² А. А. Смирнов. Творчество Шекспира. У кн. В. Шекспир, Избр. произв., т. 1, М.—Л. 1950, стр. XIV.

"There is extremely little painting of natural scenery in Hamlet whether it be introduced objectively, in simile, or with the purpose of making the forces of nature bear upon human life"³.

III. У найбільш широкому значенні слово "nature" зустрічається в наступному контексті:

...I have thought some of nature's journeymen had made men, and not made them well, they imitated humanity so abominably (3, 2).

В даному контексті "nature" означає "the creative and generative force of the universe"⁴, "creator", "author"⁵ і протистоїть середньовічному значенню цього слова, коли фактично "nature" або "natura naturans" співпадало із значенням "God", "Creator"⁶, на відміну від «створеної» природи, позначуваної терміном "natura naturata", "natura creata"⁷.

Слово "nature" у вузькому значенні "natura naturata" вживалось переважно у філософських творах середніх віків та в значній частині творів антигуманістичного напрямку епохи Відродження⁸. Зрозуміло, що слово "nature" знаходилося у якнайтіснішому лексичному і предметно-смысловому співвідношенні із словом "God"⁹.

В основі вживання "nature" в «Гамлеті» в значенні "the creative and generative force of the universe" лежить уявлення про творчу, незалежну від потойбічних сил природу, як першопричину всього буття, всього живого. Переосмислення середньовічного поняття природи призвело до відповідної трансформації значення слова "nature", що в свою чергу причинилося до розриву зв'язку двох слів, які виражались традиційним співвідносним лексичним рядом: God—Nature¹⁰. Різке розширення значення слова "nature" дало можливість вживання його в нових контекстах, про що свідчать відповідні паралелі, які ми знаходимо у творах Шекспіра та його сучасників, філософів і письменників:

...and the elements

So mixed in him that nature might stand up
And say to all the world: "This was a man" (Caesar, 5, 5).
Crack nature's moulds, all germens spill at once
That make ungrateful man (Lear, 3, 2).

Nature that made thee (Ven. 11, 291).

Great creating nature (Wint. T. 4, 4).

Nature that fram'd us of four elements (Marlowe, Tamburlaine).

...That of all substances which nature hath produced, man's body is the most extremely compounded (Bacon, Advancement of Learn.).

...nature hath made man partly corporeal and partly immaterial (Boyle. Free Enquiry).

Таким чином, якщо в середньовічному визначенні поняття "nature" як "natura naturata" центр уваги падає на пасивний момент, то при використанні цього слова в «Гамлеті» чітко виступає те значення, в яко-

³ T. Moorman. The interpretation of Nature in the English Poetry from Beowulf to Shakespeare. Strassburg, 1905, p. 236.

⁴ M. Prior. The Language of Tragedy, New York, 1947, p. 83.

⁵ R. Boyle. Free Enquiry into the Received Notion of Nature. Цит. А. Dict of the English Lang. ed. S. Johnson, 1785, vol. II, sub nature.

⁶ B. Wueliner. Dictionary of Scholastic Philosophy. Milwaukee, 1956, sub nature.

⁷ Fr. Kirchner. Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffe. Leipzig, 1911, S. 610.

⁸ W. Ganzmüller. Das Naturgefühl im Mittelalter. Leipzig, 1914, S. 1; P. H. Kocher. Science and Religion in Elisabethan England. London, 1955, p. 95.

⁹ Численні приклади такого співвідношення є в творах сучасника Шекспіра, теолога Гукера: And God, being the author, her (nature's—B. K.) voice is but his instrument. Who is the guide of nature, but only the God, etc.

¹⁰ L. Smith. The English Language. London, 1948, p. 220.

му підкреслюється активний, творчий момент. Для Шекспіра не існує двоплановості значення слова "nature", оскільки воно об'єднує в «Гамлеті» обидва моменти, тобто "nature" означає "the nature as creating and created".

В безпосередньому зв'язку з таким використанням слова "nature" знаходяться контексти інших творів Шекспіра, в яких дуже виразно виступає факт смислового зближення слів "nature" та "goddess".

Thou, nature, art my goddess (Lear, 1, 2).
 Hear, nature, hear, dear goddess, hear (Lear, 1, 4).
 ...nor nature lends
 The smallest scruple of her excellence,
 But like a thrifty goddess... (Meas. 1, 1).
 ...o thou goddess,
 Thou divine nature (Cymb. 4, 2).
 Thou good goddess Nature (Wint. T. 2, 3).

Персоніфікація філософського поняття природи зближує Шекспіра з Дж. Бруно, який вкладав у слово «природа» пантеїстичний, по суті матеріалістичний та антирелігійний смисл. Використання слова "nature" у тісному співвідношенні із словом "goddess" свідчить про те, що Шекспір слідує слововживанню Дж. Бруно і значно відрізняється від Фр. Бекона. Відомий вчений Роберт Бойль (XVII ст.) так писав про використання слова "nature" в смислі, аналогічному "goddess":

"Nature is sometimes indeed commonly taken a kind of semideity. In this sense it is best not to use it at all" (R. Boyle Free Enquiry)¹¹.

Отже, Шекспір вживає і відстоює прогресивне значення слова "nature".

IV. Однак вживання слова „nature” у вищезгаданому значенні в «Гамлеті», на відміну від «Короля Ліра», не є характерне і зустрічається рідко. Цей факт пояснюється ідейно-філософським спрямуванням твору, в якому основну увагу звернено на людину, її «внутрішню природу», характер, психологію¹². Це призвело до використання слова "nature", як правило, в плані "human nature".

В цьому відношенні цікаве вживання слова "nature" у значенні "human life", "life"¹³, найбільш повно вираженому в таких рядках:

For nature crescent doesn't grow alone
 In thews and bulk; but, as this temple waxes,
 The inward service of the mind and soul
 Grows wide withal (1, 3);
 Since nature cannot choose his origin (1, 4).

В основі вживання слова "nature" в значенні "life" лежить наукове уявлення про природу як "inherent power by which the physical and mental activities of man are sustained",¹⁴ як «творче життя», «розвиток» та філософське розуміння життя як "natural existence", „Geschehen der Natur"¹⁵. Звідси і антонімічне протиставлення слів "nature" та "death":

¹¹ S. Johnson, цит. тв., sub nature.

¹² "His (Bacon's.—Б. К.) mind was chiefly fixed on the natural world. But Shakespeare's was chiefly fixed on the human". (D. James. The Dream of Learning. An Essay on the Advancement of Learning Hamlet and King Lear. Oxford, 1951, p. 26).

¹³ J. Phin. The Shakespeare Cyclopaedia and New Glossary. London, 1902, sub natura 1.

¹⁴ New English Dictionary on Historical Principles, ed. J. Murray, sub nature, III, 10.

¹⁵ A. Hoyer. Eine historisch-genetische Analyse der Begriffe Nature und Fortune bei Shakespeare bis zum Abschluss der Hamlet-Periode. Dissert. Halle, 1913, S. 55.

...all that lives must die,
 Passing through nature to eternity (1, 2).
 ...in my days of nature (1, 5).

В обох прикладах слово "nature" у значенні "life" виступає дуже чітко. Порівн.:

...death and nature do contend (Macb. 2, 2).
 ...would have made nature immortal,
 and death should have play for lack of work (All's, 1. 1).
 When nature, being oppressed, commands the mind
 To suffer with the body (Lear, 2, 4).

Особливо багатий смисл має слово "nature" у першому прикладі (For nature crescent etc.), де воно виступає в оточенні слів temple (= body), mind та soul, виражаючи поняття природи, еквіваленту життя, як "one nature", що свідчать, за висловом Фурнеса, про глибокий філософський розум зрілого Шекспіра¹⁶.

У вживанні слова "nature" в значенні "life" Шекспір іде, на нашу думку, за традицією класичної філософії. Так, слово "natura" у широкому значенні «життя» зустрічаємо в Лукреція Кара (I, 224; I, 236) в словосполученні „*rerum natura*“, що означає „*vita*“ у протилежність грецькому термінові „*physis*“ (світ, всесвіт, світобудова)¹⁷.

В даному випадку можна припустити ідейний і лексичний вплив Лукреція, тим більше, що в «Гамлеті» (див. 3, 4) знаходимо дослівні запозичення із „*De rerum natura*“ (див. III, 455) — видатного твору класичної філософії. Наскільки таке значення слова „*natura*“ було важливим і принципіальним у класичній філософії, бачимо також на прикладі Плінія Старшого, який звертає на нього особливу увагу в передмові до „*Naturalis Historiae*“: „...*rerum natura, hoc est vita, naturatur*“¹⁸.

Співставлення цього значення слова "nature" у вживанні Шекспіра з попереднім показує, що, не дивлячись на всю відмінність, зміст "life" ("vital force") смислово зв'язаний і зближується з першим значенням "creator", "author" ("creative and generative force").

V. Слово "nature" є настільки семантично та ідейно багатограним, що воно вживається для позначення понять із сфери морального життя людини, тобто воно може осмислюватись у моральному та психологічному відношеннях. Наведемо приклад із відомого висловлювання Гамлета:

For use almost can change the stamp of nature (3, 4).

Тут слово "nature" має значення «натура», «природа» і вживається в смислі «природжених» якостей людини, на відміну від «придбаних» якостей, звичок, що підкреслюється фразеологічним сполученням "stamp of nature" і антонімічним співставленням із словом "use", яке передає ідею «набутого», "acquired or superadded"¹⁹, і є синонімічним до слів "habit", "custom" та "experience".

Вживання слова "nature" в цьому контексті з негативною експресивною характеристикою зумовлене ситуацією, ідейним задумом твору. В «Гамлеті» є цілий ряд інших прикладів, коли "nature" наділяється

¹⁶ H. Furness. A new variorum edition of Shakespeare's Hamlet. Philadelphia, 1877, vol. II, p. 15.

¹⁷ Lucretius. De rerum natura, т. II, Коментарии, М., 1954, стр. 300.

¹⁸ C. Plini Secundi Naturalis Historiae. Leipzig, 1906. Praefatio, & 13, p. 4.

¹⁹ J. Baldwin. Dictionary of Philosophy and Psychology. New York, 1911, vol. II, sub nature.

яскраво вираженою позитивною характеристикою (див. 1, 2, 102; 1, 5, 81; 3, 3, 62). Вживання слова "nature" в «Гамлеті» відрізняється від середньовічного одностороннього трактування цього слова, коли воно вважалось синонімом "corruption" та "sin"²¹, і сліди чого можна знайти в творах антигуманістичного напрямку епохи Відродження²², а також і від одностороннього трактування цього слова у таких гуманістів, як Рабле, в якого «природа» («Фізис»²³) є еквівалентом "virtue". В основі використання слова "nature" в «Гамлеті» лежить уявлення про те, що причина моральної і аморальної поведінки людини корениться в самій природі, а не в надприродних, встановлених релігією вічних і незмінних нормах.

У використанні слова "nature" в цитованому вище тексті деякі вчені вбачають вплив Монтеня²⁴: вищезгаданого співвідношення "nature — use" немає в першому виданні «Гамлета» з 1603 року, а паралельне співставлення "nature-coutume" є дуже характерне для слововживання Монтеня²⁵. Порівняння контекстів із «Гамлета» та «Нарисів» Монтеня вказує на тісний текстуальний та ідейний зв'язок: в обох контекстах слово "nature" вживається в однаковому значенні і трактується в моральному плані, будучи тісно пов'язане із словом "virtue". Однак проти впливу Монтеня говорить те, що подібне вживання і розуміння слова "nature" було спільним здобутком філософії епохи Відродження і сягає своїм історичним корінням у класичну філософію. Так, у нарисі Бекона "Of the Nature in Man" «проводиться аналогічне співставлення слів "nature" та "custom". Тому в творах Бекона та інших письменників знаходимо ще виразніші паралелі, ніж у Монтеня:

Гамлет:

For use almost can change the stamp of nature (3, 4).

Монтень:

Certes, chastity is an excellent virtue the commodity whereof is very well known; but to use it, and according to nature to prevail with it, is as hard as... (Ess.).

It is in the hands of custom to give our life what from it pleaseth. It... diversifieth our nature as she thinks good (Ess.)²⁶.

Бекон:

But custom only doth alter and subdue nature (Ess.).

Стеллатус:

Of custome long is nature bred...

Yet something will she altered be with use and daily toyle

For custome wanted is to breake the force of nature sure.

(Zodiacus vitae).²⁷

²⁰ J. Foster. A Shakespeare Word-book. London, 1900, sub use 3.

²¹ Див. E. Tillyard. The English Renaissance. Baltimore, 1952, p. 5.

²² Наприклад: "an intimate, profound, inscrutable and irreparable corruption of the entire nature, and of all powers..." (Solida Declaratio. 1577); Цит. H. S. Bowden. The Rel. of Sh. L. 1899, p. 13.

²³ Про трактування термінів «Фізис» та «Антифізис» у Рабле див. А. Смирнов. Шекспир, Ренесанс и Барокко, «Вестник Ленинградского университета», 1946, № 1, стр. 102.

²⁴ J. Feis. Shakespeare and Montaigne. London, 1884, p. 100.

²⁵ A. Lalande. Vocabulaire technique et critique de la Philosophie, vol. II. Paris, 1932, p. 507.

²⁶ Англійський текст «Нарисів» Монтеня в перекладі Флоріо (XVI вік) цитуємо по книзі: J. M. Robertson. Montaigne and Shakespeare. London, 1909, p. 51.

²⁷ Цит. J. Hankins. Shakespeare's derived imagery. 1954, Lawrence, p. 105.

В «Утопії» Томаса Мора, де ставиться проблема людини нового суспільства, аналогічне вживання "nature" (та "custom") займає таке важливе місце²⁸. У зв'язку з тим Р. Адамс зауважує, що «відродження антитези "nature" та "custom" було видатною рисою етики пізнього Ренесансу»²⁹. Використання слова "nature" як терміну філософії моралі в співвідношенні "nature — use (custom)" у Шекспіра і інших мислителів цієї доби було історично підготовленим і вперше обґрунтованим у творах Аристотеля: „Necesse igitur est, jucundum esse plerumque, ad id quod naturae consentaneum est, tendere; et jucundas esse consuetudines: nam id, cui assuevimus, tanquam in naturam abit; naturae enim simile quiddam est consuetudo; nam Saepe et Semper inter se vicina sunt; natura autem ejus est, quod semper, consuetudo vero ejus, quod saepe fit“³⁰.

Дуже близька паралель на використання слів „natura“ та „usus“ є також у Цицерона, з творами якого Шекспір міг бути знайомий: „Usus uni rei deditus et naturam et artem saepe vincit“³¹.

Всі ці паралелі наводяться не з ціллю встановлення джерел впливу на Шекспіра. Співставлення матеріалу важливе тим, що дає можливість встановити значення, в якому вживається в «Гамлеті» слово "nature" як термін філософії моралі та показати, що воно використовується Шекспіром у повній відповідності з прийнятим у філософських творах епохи Відродження значенням цього слова.

VI. Дуже близьким до значення «натура» є інша семантика слова "nature", а саме "personal character", "the inherent and innate disposition or character of a person" (NED). Наприклад:

'Tis sweet and commendable in your nature (Hamlet, 1, 2).
When the baser nature comes between mighty opposites (5, 2).

Специфіка значення "character" на відміну від «натура» полягає в тому, що воно більш «психологізоване» і передає ідею різноманітності проявів людської природи як характеру людини. В основі вживання слова "nature" в такому значенні лежить наукове уявлення про залежність психічного від фізіологічного³². Дане значення виражає і закріплює один із важливих відтінків складної семантичної структури слова "nature". Шекспір прекрасно уявляв картину співвідношення різних елементів цієї структури в її історичному розвитку і використав це знання для вираження найтонших нюансів своєї думки.

VII. Важливі дані щодо використання слова "nature" у філософському значенні дає вивчення його антонімічного співставлення із словом "fortune", вжитому в монологі Гамлета:

So, oft it chanceth in particular men, ...
Carrying, I say, the stamp of one defect,
Being nature's livery, or fortune's star, (1, 4).

Тут протиставляються два поняття "the gifts of nature" та "the gifts of fortune", що характерне, між іншим, і для філософії Бекона³³. "Nature" виступає в даному випадку в смислі "origin", "necessity",

²⁸ Див. "The Utopia of sir Thomas More...", Oxford, 1800, ed. J. H. Lupton, p. 202.

²⁹ R. Adams. The philosophic unity of More's Utopia. The University of Chicago, 1937, p. 55.

³⁰ Aristoteles. Ars Rhetorica. 1, 11, 3; Parisiis, 1878, ed. Firmin-Didot, p. 335.

³¹ Див. Fr. Bacon. Advancement of Learning, p. 151.

³² Порівн. L. Schücking. The Meaning of Hamlet. London, 1937, p. 15.

³³ Див. R. Theobald. Shakespeare Studies in Baconian Light. London, 1901, p. 188.

“natural” і протиставляється слову “fortune” в значенні “chance”, “accident”³⁴, “supernatural”. Вживання співвідношення “nature — fortune” виступає в контексті, де представник напрямку ворожого гуманізму використав би інше співвідношення, а саме “nature — God (Grace)”³⁵.
Наприклад:

...What God and Nature
Have given me for my good (G. Chapman, Revenge of B. d'A).
So far as anything of God is in them, whether it be Nature
or Grace (Baxter, NED sub nature 111).

Пояснення та підтвердження вживання “nature” в значенні, аналогічному гамлетівському, можна знайти в п'єсі Фуллера «Атеїст», де атеїст свідомо замінює слово “God” словом “chance”, тобто “fortune”, доводячи, що людина всі свої якості завдячує “either to chance... or else to nature”. Антонімічне співставлення слів “nature — fortune (chance)” є проявом тенденції роз'єднання традиційних співвідносних зв'язків слів “God — Nature”, характерної для слововживання передових мислителів того часу. За твердженням сучасника, they (atheists. — Б. К.) will acknowledge Nature and Fortune, yet no God³⁶, з другої сторони, “the ortodox view keeps the ideas of Nature and God in the most intimate association”³⁷.

Наведемо паралелі на вживання “nature — fortune” з інших творів Шекспіра та його сучасників:

Nature and Fortune join'd to make thee great (John, 3, 1).
...from fortune's office to nature's (As, 1, 2).
...avait de la nature ses vertus, de la Fortune ses vices (Mont. Ess.).
Nature doth strive with Fortune and her stars
To make him famous in accomplished world (Marlowe. Tamb.).
...Another pair of correlations are Nature and Fortune (Nash.)³⁸
...both in her nature and fortune, was a wonderful person
(Bacon. Adv. of L.).

Таким чином, співвідносні зв'язки “nature — fortune”, які намітились в англійській мові епохи Шекспіра, відбиті також у «Гамлеті» і цілком відповідають духові філософії епохи Відродження.

На важливість філософського смислу, закладеного в слово “nature” та “fortune”, вказує не лише контекст та паралелі, але й особливе виділення, написання обох слів з великої букви, як це видно з першого видання «Гамлета»:

Being Natures liuery, or Fortunes starre³⁹.

Отже, слово “nature” в «Гамлеті» виступає як антонім слова “fortune” в смислі “supernature”. “supernatural”, “unknown”⁴⁰. Термін “supernaturalis” широко вживався в схоластичній філософії⁴¹ тапись-

³⁴ K. Spalding. The Philosophy of Shakespeare. Oxford, 1953, p. 3.

³⁵ B. Wuellner. Цит. тв., sub grace.

³⁶ Fr. Brie. Deismus und Atheismus in der englischen Renaissance. Halle, “Anglia”, Bd. 48, 1924, S. 166.

³⁷ J. Danby. Shakespeare's Doctrine of Nature. London, 1949, p. 35.

³⁸ Цит. P. Reyher. Essai sur les idées dans l'oeuvre de Shakespeare. Paris, 1937, p. 563.

³⁹ V. Dam. The Text of Shakespeare's Hamlet. London, 1924, p. 271.

⁴⁰ Див. D. Mason. Shakespeare Personally. London, 1914, p. 225. Див. М. Морозов. Избранные статьи и переводы, М., 1957, стр. 368.

До речі, слово “supernatural” в «Гамлеті» не зустрічається ні разу. Тому передача М. М. Морозовим виразу “more than natural” (2, 2), тобто «более, чем естественно», словом «сверхъестественный» (“supernatural”) є немотивованою і помилковою.

⁴¹ R. Eucken. Geschichte der Philosophischen Terminologie. Leipzig, 1879, S. 73.

менників антигуманістичного напрямку як антонім "nature"⁴². Повна відсутність слова "supernatural", на відміну від постійного вживання слова "nature", є дуже показовою для складу та напрямку думки Шекспіра і виражає повний розрив із слововживанням минулого⁴³.

VIII. Слово "nature" грає також визначну роль як термінологічне позначення одного з нормативних понять естетичного світогляду Гамлета:

...that you o'erstep not the modesty of nature (3, 2).
...to hold the mirror up to nature (3, 2).

Тут значення "nature" нібито не викликає сумніву, однак, на нашу думку, не завжди чітко і правильно можна його уявити. В обох прикладах "nature" означає не «природу» в її широкому значенні, а "human nature" в смислі "the natural expression of the passions"⁴⁴. В такому значенні «природа», на яку в діалозі Гамлета з акторами покладено особливий наголос, виступає як емпірична реальність, об'єкт, який треба наслідувати, як „Vorbild und Masstab der Kunst“⁴⁵, "погм"⁴⁶. Найближчу паралель на вживання та аналогічне розуміння слова "nature" знаходимо в теоретичному творі "The Defense of Poesie" Ф. Сіднея, відомого гуманіста і сучасника Шекспіра:

"There is no Art delivered into mankind that hath not the works of Nature for his principal object, without which they could not consist, and on which they so depend, as they become Actors and Plaiers, as it were of what nature will have set forth"⁴⁷.

В такому ж значенні і розумінні вживає це слово Бекон: «Письменники повинні показувати, ідучи за природою і життям, як збуджуються і спалахують пристрасті» і т. д.⁴⁸

Особлива увага поясненню такого значення слова "nature" викликана тим, що середньовічне та антигуманістичне протиставлення слів "nature" та "art" ще довго трималось у свідомості людей, на що вказує, між іншим, Бекон: "It is the fashion to talk as if Art were something different from Nature" ("Descriptio Globi Intellectualis", 1612)⁴⁹.

Ось два приклади такого протиставлення "nature" та "art":

Art above nature, judgement above art (Marston, 1604).
Nature is the art of God (Browne, 1637).

Використання в «Гамлеті» слова "nature" як естетичного терміну свідчить про нове сприйняття і розуміння Шекспіром природи і мистецтва. Порівн.:

Art itself is nature (Wint. T., 4, 4).

From the wonders of nature is the nearest intelligence and passage towards the works of art (Bacon. Ess.).

All that Nature did omit

Art, playing second Nature's part, supplied it (E. Spenser. F. Queen).

Art and Nature meet in one (Peele. Arraignment of Paris).

Art only grows from Nature's working deeds (J. Norden. Vicissitudo Rerum).

⁴² D. Runes. Dictionary of Philosophy. New York. 1942, sub supernatural.

⁴³ M. Deutschbein. Shakespeare und die Renaissance. „Die Neueren Sprachen“, Bd. 23, Heft I, Marburg, 1915—1916, S. 10.

⁴⁴ Див. А. Lovejoy. "Nature" as Aesthetic Norm. "Modern Languages Notes" vol. 42, N. 7, 1927, p. 444.

⁴⁵ S. Türck. Shakespeare und Montaigne. Berlin, 1930, S. 51.

⁴⁶ X. Mercade. Hamlet, or, Shakespeare's Philosophy of History. London, 1875, p. 66.

⁴⁷ The Defence of Poesie. By Sir Philip Sidney, Cambridge, 1907, p. 10.

⁴⁸ Цит. зб. «Шекспір», К., 1939, стор. 27.

⁴⁹ Цит. Н. Bayley. The Shakespeare Symphony. London, 1906, p. 258.

Такі якісно нові співвідносні зв'язки слів "nature" та "art" склалися в епоху Відродження в повній протилежності до використання цих слів у творах середньовічної філософії і мистецтва. Як бачимо, зміна ідей викликала зміну характеру співвідношення між словами "nature" та "art".

Заслугою Шекспіра є те, що він чи не перший активізував слово "nature" як одне з найважливіших понять естетики нового реалістичного мистецтва. В устах Гамлета воно досягає яскравого ідейно-філософського звучання і по глибині закладеного в ньому значення не уступає слововживанню найвидатніших теоретиків мистецтва того часу Френсіса Бекона і Філіпа Сіднея. Після «Гамлета» слово "nature" у шекспіровському значенні зайняло значне місце в естетичному кодексі таких визначних митців, як Драйден, Буало, Мольєр, Поуп і інші.

IX. У повній відповідності з філософським стилем епохи Відродження знаходиться і частота вживання слова "nature", яка вказує на постійне зацікавлення Шекспіра темою природи. Слова "nature", "natural", "unnatural", органічно пов'язані між собою словотворчими та семантичними відносинами, зустрічаються в «Гамлеті» більше 40 разів, хоч тема природи не є центральною і єдиною в творі. Таке постійне вживання цих слів в контекстах п'єси не є випадковим повторенням і творить суцільну систему значень, що виражають велику ідею природи — «відправної точки»⁵⁰, «ядра» світогляду Шекспіра⁵¹. Однак Шекспір не зловживає цим словом, приводячи його лише як аргумент у найбільш значних думках. Активне використання слова "nature" зумовлене епохою Відродження. Для середньовічного філософа чи драматурга «природа та природні явища не були предметом зацікавлення»⁵². Схоласти «так нехтували природою, що не могли займатися нею»⁵³. Розширення сфери вживання слова "nature" відбулося за рахунок чіткого розмежування між "nature" та "supernature" і звуження сфери вживання останнього.

X. Таким чином, семантична структура слова "nature" представлена в «Гамлеті» досить повно. Багатозначність цього слова зводиться до наявності різних значень, тісно пов'язаних між собою спільною семантичною і філософською основою. Окремі значення слова в багатьох випадках співпадають з філософськими значеннями цього терміну у філософських творах сучасників Шекспіра. В «Гамлеті», як і в драмі «Король Лір», термін "nature", його варіанти та аналоги постійно вживаються в тому чи іншому важливому філософському значенні, характерному для епохи Шекспіра⁵⁴.

Слово "nature" використовується в загальнофілософському, моральному, психологічному та естетичному значеннях з врахуванням різноманітних зв'язків з іншими словами (death, use, reason, fortune, art, etc). У використанні Шекспіра слово "nature" представлено з повністю сформованим філософським значенням і входить в основне ядро термінів філософського словника «Гамлета». У це слово Шекспір вкладає актуальний та глибокий філософський зміст, використовуючи його

⁵⁰ R. Speaight. *Nature in Shakespearean Tragedy*. London, 1955, p. 4.

⁵¹ G. Bush. *Shakespeare and the Natural Condition*. Cambridge, 1956, p. 5.

⁵² A. Wolf. *History of Science, Technology and Philosophy in the 16th and 17th centuries*. London, 1934, p. 2.

⁵³ А. Герцен. Письма об изучении природы. Избр. философ. произведения, т. I, М., 1948, стр. 221.

⁵⁴ M. Prior. *Цит. тв.*, p. 80.

як термінологічне позначення одного з основних понять свого світогляду. В епоху Відродження слово "nature" має дуже різний зміст і в «Гамлеті» позначає природу в її гуманістичному трактуванні. Автор «Гамлета» активізував окремі значення слова "nature", характерні для філософії і літератури гуманізму, та в значній мірі звільнив це слово від старих, традиційних зв'язків, які сковували його дальший розвиток. В «Гамлеті» слово "nature" дістає свій дальший розвиток і закріплення в лексичній системі англійської мови. Вживанням слова "nature" Шекспір продовжує традиції класичної філософії і йде в ногу з такими своїми сучасниками, як Монтень, Бруно, Бекон, Марло, Сідней і інші.
